

Ivana Vuleta*

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

(Ne)održivost koncepta univerzalnog statusa građanstva: perspektiva multikulturalizma

Apstrakt

U radu se razmatra koncept univerzalnog građanskog statusa nastalog u kontekstu građanskih revolucija 18. veka u Americi i Francuskoj. Građanske revolucije su definisale okvire moderne nacionalne države, sa univerzalnim statusom građanstva kao osnovnim sredstvom unifikacije građana. Problematika koju rad ispituje je opiranje univerzalnog statusa građanstva da se promeni usled promenjenih okolnosti današnjice. Koncept univerzalnog građanskog statusa se čvrsto drži značenja vremena u kom je nastao, a multikulturalizam je jedna od perspektiva koja takvo značenje čini neodrživim. Multikulturalizam zahteva da se u koncept univerzalnog građanstva uključe identiteti koji su po pravilu rezervisani za sferu privatnosti. Cilj rada je da se pojasni šta se dešava kada neke koncepte, kao što je univerzalni građanski status, uzimamo u razmatranje „zdravo za gotovo” ne razmišljajući o posledicama do kojih takva tumačenja mogu da nas dovedu. Sa stanovišta multikulturalizma, moderne nacionalne države se najčešće ponašaju kao nacionalni hegemoni zarad očuvanja univerzalnog građanstva, poprimajući sindrom „svemoćnog nemoćnog” u odgovoru na multikulturalne zahteve.

Ključne reči:

univerzalni status građanstva, teorije građanstva, moderna nacionalna država, multikulturalizam, manjinska prava, etno-kulturna prava

* ivanavuletasvsv@gmail.com

U vremenu sve većih zahteva za priznanjima određenih formi različitosti, svojstvenosti, posebnosti individualnih i/ili grupnih identiteta zasnovanih na klasi, rodu, etnicitetu, kulturi, religiji i dr. u okviru već konstituisane političke zajednice (moderna nacionalna država), postavlja se pitanje na koji način se takva zajednica održava? Da li je potrebno održavati je na istim temeljima na kojima je prvobitno izgrađena? Da li je kao odgovor na ove zahteve dovoljna rekonceptualizacija unificirajuće norme (univerzalni građanski status) ili je pak vreme za radikalni obrt koji bi, umesto univerzalnog statusa građanstva, podrazumevao neku drugu vrednost unifikacije? Konačno, možda nam takva vrednost nije ni potrebna?

Rad ima za cilj da ispita da li je u današnjem kontekstu moguće održati univerzalni građanski status svojstven modernoj nacionalnoj državi građenoj viševekovnim borbama i revolucionarnim previranjima u 18. veku na američkom i evropskom tlu. Moderna nacionalna država izgrađena u ovom kontekstu podrazumeva odvojenost javne od privatne sfere života. Javna sfera je garantovana univerzalnim građanskim statusom kojim se osigurava pravna jednakost, status (državljanstvo) i forma identiteta (izraz članstva u nacionalnoj zajednici), dok je privatna sfera rezervisana za sve posebne identitetske forme (pol, klasa, etnicitet, kultura itd.).¹ Upravo ovako postavljen status univerzalnog građanstva nailazi na udare sve većeg broja zahteva koji imaju za cilj da identitete rezervisane za sferu privatnosti premeste u javnu. Razlog za takvu konstataciju ogleda se u snažnom vezivanju univerzalnog građanskog statusa za naciju-državu i opiranju zahtevima za njegovom rekonceptualizacijom koji dolaze iz različitih uporišta (kulturnih, etničkih, klasnih, rasnih, rodnih, religijskih, globalnih i dr.).

Budući da pitanja postavljena na početku rada nameću znatnu širinu istraživanja, da bi se o njima moglo zadovoljavajuće promišljati i debatovati, neophodno je uzeti u obzir čitav niz različitih perspektiva koje pretenduju da ovako izgrađen univerzalni građanski status uruše. Neke od njih su: socijalna, klasna, feministička, ekološka, multikulturalna, kosmopolitska, deantropocentrična.² Sa druge strane, sam pojam univerzalnog građanskog statusa može se očitavati sa različitih društveno-teorijskih polazišta i u različitim društveno-istorijskim kontekstima. Kako u ovom radu nema dovoljno prostora za toliku širinu istraživanja, njegova problematika će se ograničiti na značenje univerzalnog građanskog statusa definisanog u kontekstu nastanka moderne nacionalne države koja je svoj današnji oblik zadobila nakon građanskih

¹ Milan Podunavac, *Princip građanstva i poredak politike*, Čigolja štampa, Beograd, 2001, str. 42.

² Jelena Vasiljević, „Građanstvo: Neka razmatranja o klasičnim osnovama i savremenim trendovima rekonceptualizacije”, *Filozofija i društvo*, Vol. 24, br. 3, str. 115.

revolucija u Americi i Francuskoj. Dok će se za perspektivu koja pretenduje da dekonstruiše takav koncept univerzalnog statusa građanstva uzeti u obzir multikulturalni zahtev. U tom smislu, namera je da se objasni na koji način se unificirajuća norma građanstva modernih nacionalnih država odnosi prema partikularnim dezintegrišućim grupnim identitetima zasnovanim na kulturi i etnicitetu. Ograničićemo se na kontekst današnjih liberalno-demokratskih nacija-država i njihov odnos prema migrantima, religijskim, nacionalnim manjinama i svim onim grupama čija je identifikacija vezana za kulturu i etnicitet, a kojima takav vid identifikacije onemogućava uživanje punog statusa univerzalnog građanstva nacije-države pod čijim se okriljima nalaze.

IZGRADNJA UNIVERZALNOG STATUSA GRAĐANSTVA

Koncept građanstva predstavlja fenomen za koji se može reći da je inherentan istraživanju u društvenim naukama. Njegova neodvojivost od istraživanja različitih polja društva ogleda se u sadržaju samog pojma koji u sebi nosi niz različitih činilaca kao što su: zajednica, država, nacija, poredak, prava i obaveze, društveni ugovor, politička participacija.³ Iz samog raščlanjenja pojma jasno se uočava njegova veza sa političkom teorijom i politikom uopšte. Treba napomenuti da se, kada se govori o građanstvu u ovom radu, misli na skup prava i obaveza kao odnosa između pojedinca i političke zajednice, koji u sebe uključuje status (državljanstvo) i određenu vrstu identifikacije pojedinca sa političkom zajednicom. Dakle, ne misli se na pojam koji označava posebnu klasu (u užem smislu buržoaziju) ili grupu koja podrazumeva stanovnike grada i urbanih predela, već na ideju aktivnih građana kojima je formalnim uslovima omogućeno da tako deluju.⁴ U tom pravcu, kada se građanstvo razmatra sa stanovišta političke i društvene teorije uopšte, obično se u obzir uzima njegova trostruka struktura u formi *statusa*, *prava* i *identiteta*.⁵ Kao što je na početku napomenuto, *status* se odnosi na državljanstvo kao formalni okvir

³ Jelena Vasiljević, *Građanstvo: Neka razmatranja o klasičnim osnovama i savremenim trendovima rekonceptualizacije*, nav. delo, str. 135.

⁴ Videti više o značenju reči u: Jelena Vasiljević, *Antropologija građanstva*, Mediterran Publishing i IFDT, Novi Sad, 2016, str. 13–15. i prevod pojma građanstva kao „građanskost” u Etjan Balibar, *Mi, građani Evrope? Granice, država, narod*, Beogradski krug, Beograd, 2003, str. 72–73.

⁵ Jelena Vasiljević, *Građanstvo: Neka razmatranja o klasičnim osnovama i savremenim trendovima rekonceptualizacije*, nav. delo, str. 137, prema: Christian Joppke, „Transformation of Citizenship: Status, Rights, Identity”, *Citizenship Studies*, Vol. 11, No. 1, pp 37–48.

u kojem su priznata *prava* koja za cilj imaju uspostavljanje građanske jednakosti, *identitet* predstavlja neku vrstu jače veze između pojedinca i njegovog građanskog statusa (državljanstva) zasnovane na osećanju zajedničke etničke, nacionalne, kulturne, istorijske i dr. pripadnosti. Za identitetsku formu građanstva možemo reći da predstavlja neku vrstu nadvrednosti ili transcendentnalne instance koja daje punoću pravno statusnom uređenju građanstva. Upravo je identitetska forma građanstva služila kao pretpostavka za stvaranje univerzalnog statusa građanstva. O čemu se radi?

Da bi se na ovo pitanje potpunije odgovorilo, neophodno je napraviti sažeti osvrt na istorijski razvoj građanstva, koji se ogleda u njegove dve tradicije: *liberalnoj* i *republikanskoj*. Obe tradicije svoje uporište nalaze u antici. Prvo, poznata odvojenost javne od privatne sfere prepoznaje se još u staroj Atini u vidu razlikovanja *polis*a i *oikosa*. Javna sfera (*polis*) je u takvom uređenju bila rezervisana za *osobe* – građane, one koji se bave politikom i brinu o opštem dobru. Privatna sfera (*oikos*) je deo nepolitičkog sveta rezervisanog za *stvari* – robove, žene i materijalna dobra. Politikom su se mogli baviti građani (*osobe*) koji poseduju stvari i koji su oslobođeni od tih istih stvari radi brige o opštem dobru. Kako se u ovakvoj zajednici aktivnost politike ne smatra preduslovom opšteg dobra, već je ona dobra sama po sebi, starogrčki ideal građanstva podrazumevao je način bivanja slobodnom, a ne sredstvo da se sloboda dostigne.⁶ Drugo uporište za razumevanje tradicije građanstva dolazi iz starog Rima. Prema ovom shvatanju, biti građanin znači polagati prava na nešto, imati zagarantovana prava, težiti zaštiti prirodnih prava kroz različite vrste ugovora. Starorimska tradicija je u nasleđe ostavila poimanje građanstva u pravnoj dimenziji, pored dotadašnjeg shvatanja građanstva isključivo kao političke kategorije, ona je omogućila tranziciju građanstva iz *zoon politikon* u *legalis homo*.⁷

Ono što je ostalo prepoznatljivo iz ova dva stara nasleđa građanstva danas jeste starogrčko razlikovanje privatno – javno, koje sa sobom nosi inkluzivnu i isključujuću moć građanstva koje predstavlja istinsku slobodu samo onda kada je takva sloboda omogućena zajednicom (priznata u sferi javnosti). Sa druge strane, starorimska tradicija je donela shvatanje o doseganju slobode kroz posedovanje prava. Ne ulazeći dublje u dalju istorijsku evoluciju ova dva tipa razvoja građanstva, konstatovaćemo vezu starih shvatanja sa republikanskom i liberalnom tradicijom građanstva. Republikanska tradicija građanstva svoje uporište nalazi u starogrčkom idealu čiji je fokus važnost angažovanja

⁶ Jelena Vasiljević, *Građanstvo: Neka razmatranja o klasičnim osnovama i savremenim trendovima rekonceptualizacije*, str. 138, prema: Pocock, J. G. A., "The ideal of citizenship since classical times", in: Gershon Shafir (ed.), *The citizenship debates*, University of Minnesota Press, Minnesota, 1998, pp. 31–41.

⁷ Ibidem., p. 139.

građana u političkoj zajednici i njihova dublja veza sa političkom zajednicom koja im omogućava da bivaju slobodni. Liberalno shvatanje građanstva predstavlja instrumentalnu vezu pojedinaca (građana) sa njihovom zajednicom u vidu prava i obaveza. Tačnije, ovde se građanstvo svodi na formu statusa (državljanstva) i prava. No, poimanje građanskog statusa ne može se nužno razdvojiti na republikansko i liberalno stanovište, postoje različiti oblici kombinovanja ova dva tipa građanstva u cilju izgradnje što pravednije političke zajednice.⁸ Treba napomenuti da je u zapadnoj političkoj teoriji i praksi između ove dve tradicije pobjedu odnela liberalna, naročito nakon uspostavljanja nacionalnih država. Kako je cilj rada ispitivanje održivosti univerzalnog građanskog statusa u odnosu na jedan od niza zahteva koji ga pogađaju (multikulturalni), na narednim stranicama će se definisati na šta se misli kada se govori o univerzalnog građanskom statusu moderne liberalno-demokratske nacije-države.

UNIVERZALNO (NACIONALNO) GRAĐANSTVO

Kako bi se izoštrila slika o univerzalnog statusu građanstva u kontekstu ovog rada, potrebno je objasniti uvezane pojmove: *liberalna tradicija građanstva*, *nacionalni identitet* i *moderna država* koje ovakav status tvore. Definisanjem značenja konstituentata koncepta univerzalnog građanskog statusa omogućava se bolji pregled osnova na kojima se zasnivaju zahtevi za njegovom rekonceptualizacijom.

Moderna liberalno-demokratska nacija-država, kako je imenovana na početku rada, svoju izgradnju zasniva na *liberalnoj tradiciji građanskih prava*. Liberalna tradicija podrazumeva osiguranje jednakih građanskih prava i obaveza garantovanih statusom u vidu državljanstva. Ovakva država je svoju formu uobličila nakon građanskih revolucija u Americi i Francuskoj, sekularizacijom i projektom prosvetiteljstva. Revolucije iz 17. i 18. veka omogućile su stvaranje *moderne države* kroz status građanstva koji je podrazumevao ukidanje staleških prava i uspostavljanje univerzalnog građanskog statusa. Takav status osigurava jednakost svih građana pred zakonom bez obzira na njihovu privatnu identitetsku pripadnost. On predstavlja garanciju slobodnog uživanja jednakih prava, uz ograničenje koje podrazumeva poštovanje slobode drugog. Nijedna grupa ne bi smela da uživa posebna prava samo zbog svoje privatne identitetske pripadnosti. Zasebni identiteti su rezervisani za sferu privatnosti i svaki pojedinac ima puno pravo uživanja u njima, uz ograničenje njihovog propagiranja i nametanja javnoj sferi. Odnos privatne i javne sfere

⁸ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace Jovanovich. New York, 1973.

u ovom konceptu zasnovan je na ideji sekularizacije. Naime, za regulisanje identitetskog pluralizma društva rešenje je nađeno u modelu razdvajanja crkve od države. Deklaracijama proizišlim iz ovih revolucija ustanovljeno je da država ne sme da propagira niti da nameće nijednu religiju, kao i da su građani slobodni da se priklone bilo kojoj religiji, pod uslovom da je ne nameću neutralnoj javnosti i da njihova religijska uverenja ne narušavaju život ili slobodu drugih.⁹ Ovakav način konstituisanja univerzalnog statusa građanstva jasno naglašava liberalnu tradiciju koja se zasniva na pravima kao instrumentima koji omogućavaju da se postigne sloboda i osigura građanska jednakost u vidu statusa (državljanstva). Međutim, postavlja se pitanje šta je sa trećom formom građanstva – identitetom?

Iznad okrilja univerzalizacije građanstva kao neutralizovane unifikatorske norme u kontekstu rađanja moderne države stajala je *nacionalnost*. Ogoljena instrumentalnost liberalnih prava nije na pravi način uspela da osigura osećaj pripadnosti zajednici, pa je bilo potrebno pronaći vezu koja bi omogućila da se stvori jača spona pripadnosti zajednici zasnovanoj na jednakosti u pravima. Uporedo sa izgradnjom i osvajanjem građanskih prava gradila se i nacija-država. Nacionalnost je poslužila kao vid legitimiteta univerzalnog statusa građanstva u svojstvu nadvrednosti. Kako se nacija i nacionalizam vezuju za objedinjena kolektivna osećanja, uspomene, tradiciju, teritoriju, mitove, tačnije, sve ono što je vezano za zajedničku istoriju i kulturu, ovakva vrsta šire legitimizacije pravno uspostavljenog univerzalnog građanskog statusa poslužila je kao osnova za nastanak moderne nacionalne države.¹⁰ Nacionalizam je u ovom kontekstu poslužio kao republikanska dopuna instrumentalizovanoj liberalnoj osnovi građanstva.

Kontekst nastanka univerzalnog statusa građanstva uvezanog u okvire nacionalne identifikacije doveo je do toga da kada se govori i promišlja o građanstvu to obično biva u granicama države-nacije. Moderno građanstvo se vezuje za nacionalnu državu, a svakodnevni govor nas navodi da o građanima (državljanima) mislimo kao o građanima konkretne (nacionalne) države.¹¹ Balibar (Etienne Balibar) takvu vrstu identifikacije građanstva sa nacijom naziva sekundarni identitet. Sekundarni identitet natkriva i pretpostavlja primarne identitete pojedinaca i grupacija i poseduje izuzetnu snagu. Stoga, da bi se neki primarni identiteti mogli kvalifikovati za dobijanje sekundarnog,

⁹ Brajan Beri, *Kultura i jednakost – Egalitarna kritika multikulturalizma*, Jesinski i Turk, Zagreb, 2006, str. 7–15.

¹⁰ Etjan Balibar, *Mi, građani Evrope? Granice, država, narod*, Beogradski krug, Beograd, 2003, str. 47.

¹¹ Jelena Vasiljević, *Antropologija građanstva*, nav. delo, str. 54.

potrebno je da prođe dugi niz godina njihovog razvoja i sazrevanja.¹² Hana Arent (Hannah Arendt) iz perspektive kritike ljudskih prava govori o važnosti nacionalne zajednice u osiguranju građanskog statusa kroz građanska prava i državljanstvo. U tom pravcu ona zaključuje da nema ničega zaštitničkog, a ni svetog u „apstraktnoj golotinji bivanja čovekom”, što je navodi da formuliše svoju poznatu misao o fundamentalnom ljudskom pravu na pripadnost političkoj zajednici, tačnije građanstvu koje je ono osnovno „pravo da se imaju prava”.¹³

ZAHTEVI ZA REKONCEPTUALIZACIJOM UNIVERZALNOG (NACIONALNOG) GRAĐANSTVA

Nakon iznetih obrazloženja biva posve jasnije zbog čega je u konstituisanju građanstva nacija-država uzeta kao okvir za njegovu identitetsku formu. Međutim, ono što je problematično kod ovakvog okvira je njegova snažna utemeljenost koja je teško spremna za dalje modifikacije. Treba napomenuti da univerzalni građanski status, izgrađen u kontekstu nastanka moderne države-nacije, nije u univerzalnu formu uključivao sve pojedince, kao što su robovi i žene. Takođe, njegov razvoj se nastavio daljim osvajanjem političkih, potom ekonomskih i socijalnih prava. Klasično nacionalno građanstvo se institucionalizovalo sredinom 19. veka zakonima o osnovnom obrazovanju i pravu glasa. Takva prava su ponovo bila rezervisana samo za muškarce, do sredine 20, kada bivaju otvorena i za žene. Ostale institucije pravne regulacije putnih isprava, statusa imigranata i prava glasa za sve građane bez diskriminacije u potpunosti se potvrđuju tek nakon Drugog svetskog rata.¹⁴ T. H. Maršal (T.H. Marchall) je u svom eseju opisao evoluciju prava koja su se kretala od građanskih prava nastalih u 18, političkih u 19. i ekonomskih u 20. veku. Njegov zaključak je da je borba za građanskim statusom završena osvajanjem ekonomskih i socijalnih prava.¹⁵ Svedoci smo vremena da evolucija definisanja građanstva, nije završena. Danas, koncept univerzalnog statusa građanstva, izgrađenog kroz formu statusa kao državljanstva izjednačenog sa pripadnošću naciji-državi, teško postaje imun na pritiske različitih partikularnih posebnosti, koje se u takvu koncepciju ne uklapaju. Stoga Brubejker (Rogers Brubaker)

¹² Etjan Balibar, *Mi, građani Evrope? Granice, država, narod*, nav. delo, str. 59–65.

¹³ Jelena Vasiljević, *Antropologija građanstva*, nav. delo, str. 135, prema: Hannah Arendt, *The Orgins of Totalitarism*, Harcourt Brace & Co, New York, 1951, pp. 293–298.

¹⁴ Ibidem, p. 55.

¹⁵ T. H. Marchall, *Citizenship and Social Clasa and Other Essays*, Cambridge University Press, Cambridge, 1950.

ima pravo kada kaže da „ova istorija i njome utemeljena tradicija zamišljanja 'nacionalnog tela' – time i tela građanstva – ima direktnih reperkusija na zakonske okvire građanstva i državljanstva, na politiku dodeljivanja državljanstva, politiku prema manjinama i naročito prema imigrantskih grupama”.¹⁶

Univerzalni građanski status prigrljen nacijom-državom u današnjem kontekstu ne može da se održi na isti način kako se održavao u vremenu njegovog nastanka. Naime, već poznati proces globalizacije, koji uslovljava promenu celokupne društvene strukture, pomera fokus istraživanja sa nacije-države na pojedince umrežene u globalnom poretku. Teorije koje se zasnivaju na ovakvim uporištima govore o kraju nacionalnih država, propasti njihovog suvereniteta, pa samim tim i prestanku posmatranja građanstva u okvirima nacionalnih država, iznoseći kovanice poput postnacionalnog građanstva, denacionalnog građanstva, kosmopolitskog građanstva i dr.¹⁷ Kako ove teorije pogađaju univerzalni status građanstva iz perspektiva koje se nužno ne poklapaju sa multikulturalnom, o njima neće biti preterane rasprave u ovom radu. Ono što nas zanima je (ne)mogućnost održanja koncepta univerzalnog građanskog statusa koji je i dalje u okviru nacije-države, a čija težnja za rekonceptualizacijom dolazi iz multikulturalne perspektive. Zanima nas nacionalna država u formi *republikanskog nacionalizma*, kako je Balibar definiše, i njeno ponašanje kao *nacionalnog hegemon*a, koji se opire da na jedinstven način reši pitanja manjinskih etno-kulturnih grupacija. U cilju održanja univerzalnog statusa građanstva, samim tim i nacionalnog suvereniteta, ovakva država počinje da poprima sindrom „svemoćnog nemoćnog” zarad očuvanja temelja na kojima je izgrađena.¹⁸

PERSPEKTIVA MULTIKULTURALIZMA

Da univerzalni građanski status nije univerzalan govore nam sve učestaliji borbeni zahtevi koji glasno iznose kako „takozvani univerzalni građanin

¹⁶ Jelena Vasiljević, *Građanstvo: Neka razmatranja o klasičnim osnovama i savremenim trendovima rekonceptualizacije*, nav. delo, str. 142, prema: Rogers Brubaker, “Immigration, Citizenship, and Nation-State in France and Germany”, in: Grshon Sharif (ed.), *The Citizenship debates*, University of Minnesota Press, Minnesota, pp. 131–164.

¹⁷ Jelena Vasiljević, „Može li građanstvo biti zasnovano na solidarnosti?”, u: Andriana Zaharijević i Jelena Vasiljević (ur.), *Angažman – Uvod u studije angažovanosti*, Akademska knjiga i IFDT, Beograd, 2017, str. 113, prema: Lindan Bosniak “Citizenship Denacionalized”, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 7, pp. 447–509.

¹⁸ Etjan Balibar, *Mi, građani Evrope? Granice, država, narod*, nav. delo, str. 88–92.

zapravo ima pol, etnicitet, religiju itd. – rečju da nipošto nije univerzalan”.¹⁹ Kako se ovde radi o različitim formama identitetskih uporišta, neophodno je obrazložiti o kojim identitetskim uporištima govorimo kada spominjemo multikulturalizam.

Kako je multikulturalizam prilično rastegljiv pojam, različita tumačenja mu pripisuju niz različitih identitetskih uporišta koja bi mogla da potpadnu pod njegovo okrilje (pol, rod, kultura, etnicitet i dr.). Biku Parek (Bihikhu Parekh) naglašava da multikulturalizam ne dovodi u pitanje razliku i identitet per se, već govori o značaju kulture koja pojedincima predstavlja temelje na osnovu kojih oni izgrađuju svoju ličnost. On pravi razliku između tri oblika kulturne različitosti: supkulturna različitost – grupe koje imaju nekonvencionalne načine života, ali dele bazične vrednosti šire zajednice, npr. gejevi, lezbejke; *perspektivistička različitost* – grupe koje su kritične prema univerzalnim vrednostima dominantne kulture, njihov cilj je revidiranje takvih vrednosti, npr. feministkinje, ekološke grupe; *komunalna različitost* – grupe koje žele da žive po sopstvenom sistemu verovanja i praksi uprkos dominantnoj univerzalizaciji javne sfere, npr. nacionalne, religijske manjine, imigranti. Multikulturalizam predstavlja osnov zahteva poslednje grupacije u objašnjenju kulturne raznolikosti.²⁰ U tom pravcu, poimanje multikulturalizma u ovom radu ograničava se na manjinske grupacije koje žive u okviru većinske države-nacije i koje svoja identitetska uporišta nalaze u kulturi i etnicitetu. Identifikacija manjinskih grupa sa etno-kulturom koja nije dominantna u većinskoj državi predstavlja razlog na osnovu kojeg se upućuju zahtevi za dekonstruisanje univerzalnog statusa građanstva. Alen Turen (Alain Touraine) zahteva za takvom vrstom rekonceptualizacije naziva *novom kulturnom paradigmom*. On objašnjava da danas živimo u svetu u kojem se celokupna organizacija društva svodi na pojam kulture. Živimo u doba kulture koja nas navodi da o politici i širem društvu mislimo kao o borbi kultura, u istorijskom razvoju društva ta se borba vodila kao nacionalna, ekonomska ili klasna, sada je vreme da se za svoj status izbori i kultura.²¹ Ono na čemu svoje argumente zasnivaju branioci kulturnog identiteta proizlazi iz stava da „možda svi mi jesmo građani iste zajednice, ali naši (kolektivni, kulturni) identiteti su različiti, samim tim i naši pristupi građanskim pravima nisu jednaki, tj. obeleženi su na različite načine”.

¹⁹ Jelena Vasiljević, *Može li građanstvo biti zasnovano na solidarnosti?*, nav. delo, str. 113, prema: Kate Nash, *Contemporary Political Sociology. Globalization Politic and Power*, Blackwell, Oxford, 2000.

²⁰ Bihikhu Parekh, *Rethinking Multiculturalism – Cultural Diversity and Political Theory*, Macmilann Press, London, 2000, pp. 2–4.

²¹ Jelena Vasiljević, *Antropologija građanstva*, nav. delo, str. 69–10, prema: Alen Turen, *Nova paradigma*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.

Ovakve vrste argumentacija i iznošenje nezadovoljstava, bez obzira na različitost manjinskih grupa, očitavaju zajedničko poimanje o neuklapanju u univerzalni status građanstva koji je sagrađen na osnovi koja je daleka identitetskim formama manjinskih kulturnih grupacija. Takva vrsta nekonzistentnosti većine i manjine u jednom društvu ogleda se u sukobu navodno univerzalnog građanskog statusa i partikularnih identiteta. Sa multikulturalne perspektive, to je sukob univerzalnog (nacionalnog) građanskog statusa i manjinskih etno-kulturnih identiteta. Multikulturalizam nastoji da dekonstruiše na ovaj način izgrađen univerzalni građanski status, tako što „narušava sliku koju je gotovo tri stoleća gradila moderna evropska o sebi: moderna homogena nacionalna država oblikovala je osobitu formu širokog moralnog i kulturnog konsenzusa”.²² Multikulturalisti ističu da širok moralni i kulturni konsenzus nikada nije ni postojao i da je u samoj izgradnji moderne nacije-države, a sa njom i univerzalnog statusa građanstva, načinjena velika nepravda isključivanjem manjinskih etno-kulturnih identiteta. Celokupna istorijska borba za uspostavljanje univerzalnog građanskog statusa načinila je grešku tako što je univerzalni status građanstva izgradila na identitetskoj formi nacionalnosti. U tom pravcu se zasnivaju i kritike multikulturalista vođene parolama *mita o etno-kulturnoj neutralnosti, benignog zanemarivanja, kulturne hegemonije države* i dr.²³

ŠTA MULTIKULTURALIZAM ZAHTEVA?

Pretpostavka multikulturalista polazi od kulture kao bitne za definisanje identiteta pojedinaca. Multikulturalisti ističu kako je smeštanje kulture u privatnu sferu života pogrešno i da ono dovodi do različitih nepravdi. Moderna nacionalna država kulturne identitete smešta u sferu privatnosti, dok, sa druge strane, propagira obrasce jedne (većinske) kulture kroz građanski status za koji tvrdi da je neutralan. Zahtevi koje multikulturalizam iziskuje su različiti, u zavisnosti od kog multikulturalnog polazišta krećemo. Kako smo se u radu ograničili na multikulturalizam koji za fokus uzima etno-kulturne manjine i kako je istraživanje ograničeno na status univerzalnog građanstva u modernim nacionalnim državama, za objašnjenje multikulturalnih zahteva najbolje će nam poslužiti teorijski argumenti koji takve zahteve razmatraju

²² Milan Podunavac, *Poredak, konstitucionalizam i demokratija*, Čigoja štampa, Beograd, 2006, str. 203.

²³ Vil Kimlika, „Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi”, u: Vil Kimlika i Magda Opalski, *Može li se izvoziti liberalni pluralizam? Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002, str. 29–30.

u granicama liberalizma (kao još uvek noseće ideologije modernih nacionalnih država). Takva pretpostavka nas navodi da definisanje zahteva multikulturalizma potražimo kod najpoznatijeg teoretičara multikulturalizma današnjice Vila Kimlike (Will Kymlicka). Teorijska osnova multikulturalizma, koju predlaže Vil Kimlika, poslužiće nam da razumemo prirodu multikulturalnih zahteva kroz odgovor na pitanja: šta etno-kulturne manjine zahtevaju, koliko zahtevaju i zašto zahtevaju? Ne ulazeći dublje u polemiku o jačini ili slabosti ove teorije, u njene kritike i lavine reakcija koje je pokrenula. Za svrhe ovog rada, ona će nam poslužiti da definišemo zahteve multikulturalizma.

Osnovni zahtev multikulturalizma oslanja se na stav da manjine u jednoj državi nemaju iste mogućnosti i prava kao i većina te države, pošto im „neutralnim“ principom to nije omogućeno. U teoriji Vila Kimlika multikulturalni zahtevi pokušavaju da se spoje sa liberalizmom, polazeći od toga da pojedinac ne može da bude slobodan, niti da autonomno odlučuje o koncepcijama dobrog života, ukoliko je njegovo okruženje njemu daleko i nerazumljivo. Kako bi se očuvala sloboda i autonomija pojedinca (najvažniji liberalni principi), potrebno je priznati grupno-diferencirana prava manjinama. Grupno-diferencirana prava omogućavaju pojedincima da slede svoje koncepcije dobrog života. Na taj način multikulturalizam biva u saglasju sa liberalizmom. U zavisnosti od toga o kojim manjima se radi (nacionalnim, etno-kulturnim ili imigrantskim) dodeljuju se različite vrste grupno-diferenciranih prava (prava na samoupravu, polietnička i predstavnička prava).²⁴

Ne ulazeći u upitnost iznetih argumenata, ono što je važno iz ove definicije multikulturalizma jeste naglasak manjinskih identiteta sa uporištem u kulturi koji kao takvi predstavljaju smetnju za punopravno funkcionisanje u političkoj zajednici izgrađenoj na drugačijim identitetskim osnovama. Kultura (etno-kultura) postaje faktor koji izlazi iz domena privatnosti i istupa na političku (javnu) scenu kao snažno sredstvo delegitimizacije unificirajuće univerzalne norme građanstva. Delegitimizacijski karakter se ispoljava kroz zahteve za specifičnim vrstama manjinskih prava koja pretenduju da dekonstruišu univerzalni građanski status, tako što će ga izmeniti, dopuniti ili, u ekstremnom slučaju, ukinuti.

KAKO DRŽAVA ODGOVARA NA ZAHTEVE MULTIKULTURALIZMA?

Moderna liberalno-demokratska nacija-država je svoj građanski status izgradila kroz instrumente prava i obaveza koje je dalje osigurala statusom formalne

²⁴ Vil Kimlika, *Multikulturalizam – Multikulturalno građanstvo*, CID, Podgorica, 2004, str. 44–54.

pripadnosti (državljanstvo) i formom identiteta (pripadnost naciji). Dakle, građanstvo kao pravo, status i identitet usko je povezano sa idejom nacionalnosti. Na taj način, uspostavljena država i sa njom univerzalni status građanstva zauzima stav legitimnog uređivača građanskih prava. Izjednačavajući građanski status (državljanstvo) i građanska prava (kao i politička, ekonomska, socijalna prava) sa građanskim identitetom (nacionalnim, npr. Srbin, Francuz), moderna nacionalna država zatvorila je vrata daljoj mogućoj modifikaciji univerzalnog statusa građanstva. U tom smislu, pripadnici različitih etno-kulturnih grupacija (imigrantskih, nacionalnih, religijskih) plaćaju cenu hronične potrebe moderne države da na svojoj teritoriji takva država održi određen nivo homogenosti. Cena održavanja homogenizacije u modernoj naciji-državi kreće se od kulturne asimilacije, pa sve do etničkog čišćenja.²⁵ Kako su etno-kulturne manjine međusobno različite, moderna država različito odgovara na njihove zahteve. Nacionalne manjine u okviru većinske države obično zahtevaju određenu vrstu prava na samoupravu ili predstavnička prava zasnovana na njihovoj kulturi i etnicitetu. Sve savremene države danas imaju zakonske regulative kojima definišu ovakva prava (u zavisnosti od uređenja države i teritorijalne skoncentrisanosti nacionalnih manjina uspostavljaju se i različita manjinska prava).²⁶ Iako smo svesni postojanja takvih prava, borba u njihovom pridobijanju nije bila nimalo laka, upravo zbog težnje države da zadrži homogenost i sačuva jedinstven suverenitet unutar nacionalne države. Ovakva vrsta manjinskih prava obično ne zahteva totalnu rekonstrukciju univerzalnog građanskog statusa, pošto su građanski statusi nacionalnih manjina mahom podređeni univerzalnom većinskom statusu. Sa druge strane, zahtevi imigranata koji takođe svoja uporišta grade na kulturi, etnicitetu ili religiji predstavljaju veće udarce za održivost univerzalnog statusa građanstva nacionalne države. Fokus ćemo staviti na imigrante, pošto se na primerima ophođenja moderne države prema njima najbolje može očitati snažan napor za očuvanje univerzalnog građanskog statusa.

Imigranti su obično razuđene etno-kulturne manjine određene države koje imaju za cilj da ostanu u zajednici u koju su došli. Iz tog razloga se njihovi zahtevi svode na izuzeća iz većinske norme (pošto je većinska norma u suprotnosti sa njihovom kulturom) ili dopune većinske norme koje će ih približiti sopstvenoj kulturi.²⁷ Kako bismo jasnije predstavili odnos moderne države

²⁵ Nikola Beljinac, *Multikulturalizam i (dez)integracija: Osvrti na evropske rasprave o dometima multikulturalnog građanstva*, Politheor – European Policy Network, 2012; Dostupno preko: <http://politheor.net/multikulturalizam-i-dezintegracija-osvrt-na-evropske-rasprave-o-dometima-multikulturalnog-gradanstva/> (Pristupljeno 20. septembra 2017), str. 4.

²⁶ Vil Kimlika, *Multikulturalizam – Multikulturalno građanstvo*, nav. delo, str. 45–54.

²⁷ Isto, str. 51.

prema ovoj manjinskoj grupaciji, poći ćemo od teze koju je izneo Balibar kada je rekao da stavljanjem velike jednačine između građanstva i državljanstva obojenog primesama nacionalnosti, moderna država počinje da se ponaša suprotno svom demokratskom značenju.²⁸ Naime, status imigranata u evropskim državama današnjice prilično je labilan. Moderna nacionalna država i njena zajednica u ime *nas* (građana, državljana, nacije) i *njih* (nedržavljana, građana do određene mere, pripadnike neke druge nacije) sprovodi niz različitih mera kulturne asimilacije, počev od ustanovljenja negativnog diskursa o manjinama do zakonskih normi za koje se može reći da ne rešavaju imigrantske zahteve. U administrativno-institucionalnom tretmanu država imigrante podvrgava većoj kontroli, zatim, na delu su neravnopravnosti u npr. sudskim kažnjavanjima (kada imigrant prekrši zakon sleduje mu i deportacija iz zemlje) do asimilacije u obrazovanju. Na taj način moderna država počinje da vrši određenu vrstu ideološkog i institucionalnog rasizma u ime mitskog suvereniteta čije sveukupne postupke i prakse Balibar naziva *nacional-republikanizmom*.²⁹ Sledstveno tome, moderna država se ovakvim postupcima opire mogućoj promeni i revidiranju prava na kojima je izgrađena u ime univerzalnog (nacionalnog) statusa. Ono što je osnova za ovakav odnos države prema imigrantima nalazi se u izjednačavanju građanskih prava sa državljanstvom. Takvo izjednačenje najbolje se može opisati konfuzijom koju sa sobom nosi građanin države bez državljanstva te iste države ili državljanin države bez punih građanskih prava, tzv. nedržavljanin. Oba opisa važe za imigrante koji su manje ili više uključeni u sistem prava većinskog društva, ali se i dalje nalaze u manjinskom statusu.³⁰ Zahtevi ovakvih grupacija ka današnjim modernim državama su na delu i svi smo svedoci njihovog postojanja. Ubrzani globalni tokovi, ratovi koji uzrokuju talase migrantskih kriza, siromaštvo, potraga za boljim životom i dr. predstavljaju niz faktora koji utiču na usložnjavanje problema i pojačavaju pritisak ka naciji-državi da svoje stege uokvirene u univerzalnom građanskom statusu popust.³¹

²⁸ Etjan Balibar, *Mi, građani Evrope? Granice, država, narod*, nav. delo, str. 93.

²⁹ Isto, str. 90–93.

³⁰ Isto, str. 97.

³¹ Videti više o poimanju migrantske krize u: Kristina Racz, „Angažman na primeru migrantske krize u Srbiji”, u: Adriana Zaharijević i Jelena Vasiljević (ur.), *Angažman – Uvod u studije angažovanosti*, Akademski knjiga i IFDT, Beograd, 2017, str. 93–103.

ZAKLJUČAK: NEODRŽIVOST KONCEPTA UNIVERZALNOG STATUSA GRAĐANSTVA

Današnji kontekst se umnogome promenio od konteksta nastanka univerzalnog građanskog statusa. Građanstvo izgrađeno u formi državljanstva izjednačeno sa nacionalnim identitetom ne može da homogenizuje i razreši pluralizam različitih zahteva društva na način na koji ga je rešavao u kontekstu njegovog nastanka. Multikulturalna perspektiva ide još dalje u svojoj kritici kada kaže da je sama izgradnja takvog statusa bila nepravedna i isključivala mnoge. Zahtevi proistekli iz perspektive multikulturalizma su samo jedni od niza zahteva za rekonstrukcijom univerzalnog građanskog statusa. Iako postoje različiti kritičari multikulturalizma koji naglašavaju da kultura ne može da se posmatra kao fiksni i zatvoren entitet na osnovu koje mogu da se zahtevaju posebna prava ili da se traži revidiranje čitave zajednice.³² Druge kritike naglašavaju kako zahtevi zasnovani na kulturi urušavaju jednakost koju je moderna država toliko dugo gradila.³³ Pored takvih kritika, nesporno je da zahtevi zasnovani na kulturi i etnicitetu postoje i da, nevezano od toga da li je kulturni identitet fiksiran ili ne, oni svakako teže da promene uspostavljeni unificirani građanski sistem moderne države. Između ostalog, borba za građanskim statusom nije gotova. Posmatrano kroz istoriju, status građanstva se modifikovao u zavisnosti od konteksta u kome je delovao. Promene u konceptima se stalno dešavaju, a da mi toga nismo ni svesni. Na primer, danas imamo izložbu u francuskom parlamentu koja prikazuje Marijanu (simbol Francuske revolucije i francuske nacije) u 15 različitih fotografija žena različitog porekla, rase, kulture.³⁴ Ovakva izložba predstavlja jedan od načina da se delegitimiše postojeći koncept univerzalnog statusa građanstva. Ona francuski nacionalni simbol prikazuje u svetlu multikulturalizma i feminizma. Dalje, u današnje vreme možemo primetiti da skoro svi zapadni filmovi ili serije imaju jednog ili više glavnih glumaca/glumica koji su pripadnici manjinskih grupacija društva, pa čak i kada se radi o filmovima čiji kontekst suštinski nema potrebe za glumcima/glumicama pripadnicima te manjine (pošto u tom vremenu

³² Čandran Kukatas, „Postoje li kulturna prava?“, u: Slobodan Divjak (ur.), *Nacija, kultura, građanstvo*, Službeni list SRJ, Beograd, 2002.

³³ Brajan Beri, *Kultura i jednakost – Egalitarna kritika multikulturalizma*, Jesinski i Turk, Zagreb, 2006.

³⁴ Bronwyn Winter, *Marianne goes Multicultural: Ni putes ni soumises and the Republicanisation of Ethnic Minority Women in France*, French History and Civilization; Available from: <http://www.hfrance.net/rude/rude%20volume%20ii/Winter%20Final%20Version.pdf> (Accessed 20 September 2017), pp. 228–240.

na tom podneblju nije ni bilo tih stanovnika).³⁵ Način menjanja koncepta kroz umetnost i književnost najbolje oslikava kako stvari stoje, a kako mi nastojimo da ih poimamo. Dobre primere percepcije promene stvarnosti kroz umetnost iznela je Lin Hant (Lynn Hunt), opisujući promenu koncepta odnosa među pojedincima u vremenu nastanka ljudskih prava. Hantova navodi kako se u kontekstu nastanka ljudskih prava razvijala empatija i autonomija na osnovu koje su prvo došle promene u umetnosti i književnosti. Pisani su romani čija je tematika bila vezana za lični život pojedinca, počeli su da se slikaju portreti koji u centar pažnje stavljaju čoveka, muzika je počela da se sluša individualno i dr. Umetnost je poslužila za bolje razumevanje sopstva, pa samim tim otvorila mogućnost stavljanja sopstva u kožu drugog, što je uslovlilo razvoj empatije, a nadalje i ljudskih prava.³⁶

Možda bismo mogli na isti način da posmatramo promenu koja pogađa koncept univerzalnog statusa građanstva. Sigurno je da se takav status menja, ali je takođe jasno da je takav koncept, onako kako je prvobitno zamišljen, sve teže održiv. Ne ulazeći dublje u teorijska i praktična rešenja koja daju odgovore na koji način revidirati univerzalni status građanstva i kako postaviti kulturna manjinska prava, namera ovog rada je bila da pokaže šta se dešava kada olako uzimamo u razumevanje neke koncepte (kao što je univerzalni status građanstva) ne razmišljajući o tome da oni danas nemaju isto značenje kao što su imali u kontekstu njihovog nastanka. Rezultat ovakvog načina sagledavanja univerzalnog građanskog statusa je moderna nacionalna država koja snažno pokušava da odoli pritiscima modifikacije, ali teško da u tome u potpunosti i uspeva.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1973.
- [2] Balibar, Etjan, *Mi, građani Evrope? Granice, država, narod*, Beogradski krug, Beograd, 2003.
- [3] Beljinac, Nikola, *Multikulturalizam i (dez)integracija: Osvrti na evropske rasprave o dometima multikulturalnog građanstva*, Politheor – European Policy Network, 2012; dostupno preko: <http://politheor.net/multikulturalizam-i-dezintegracija-osvrt-na-evropske-rasprave-o-dometima-multikulturalnog-gradanstva/> (Pristupljeno 20. septembra 2017).

³⁵ Pogledati film *Beauty and the Beast*, Mandeville Films and Walt Disney Pictures, 2017.

³⁶ Lynn Hunt, *Inventing Human Rights – A History*, Norton & Company, New York, 2007, pp. 71–111.

- [4] Beri, Brajan, *Kultura i jednakost – Egalitarna kritika multikulturalizma*, Jesinski i Turk, Zagreb, 2006.
- [5] Hunt, Lynn, *Inventing Human Rights – A History*, Norton & Company, New York, 2007.
- [6] Kimlika, Vil, *Multikulturalizam – Multikulturalno građanstvo*, CID, Podgorica, 2004.
- [7] Kimlika, Vil, „Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi”, u: Kimlika, Vil i Opalski, Magda, *Može li se izvoziti liberalni pluralizam? Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002, str. 207–208.
- [8] Kukatas, Čandran, „Postoje li kulturna prava?”, u: Slobodan Divjak (ur.), *Nacija, kultura, građanstvo*, Službeni list SRJ, Beograd, 2002, str. 191–219.
- [9] Marchall, T. H., *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge University Press, Cambridge, 1950.
- [10] Parekh, Bikhu, *Rethinking Multiculturalism – Cultural Diversity and Political Theory*, Macmillan Press, London, 2000.
- [11] Podunavac, Milan, *Poredak, konstitucionalizam i demokratija*, Čigoja štampa, Beograd, 2006.
- [12] Podunavac, Milan, *Princip građanstva i poredak politike*, Čigoja štampa, Beograd, 2001.
- [13] Racz, Kristina, „Angažman na primeru migrantske krize u Srbiji”, u: Zaharijević, Adriana i Vasiljević, Jelena (ur.), *Angažman – Uvod u studije angažovanosti*, Akademska knjiga i IFDT, Beograd, 2017, str. 93–103.
- [14] Vasiljević, Jelena, „Može li građanstvo biti zasnovano na solidarnosti?”, u: Zaharijević, Adriana i Vasiljević, Jelena (ur.), *Angažman – Uvod u studije angažovanosti*, Akademska knjiga i IFDT, Beograd, 2017, str. 107–122.
- [15] Vasiljević, Jelena, *Antropologija građanstva*, Mediterran Publishing i IFDT, Novi Sad, 2016.
- [16] Vasiljević, Jelena, „Građanstvo: Neka razmatranja o klasičnim osnovama i savremenim trendovima rekonceptualizacije”, *Filozofija i društvo*, Vol. 24, br. 3, str. 135–154.
- [17] Winter, Bronwyn, *Marianne goes Multicultural: Ni putes ni soumises and the Republicanisation of Ethnic Minority Women in France*, French History and Civilization; Available from: <http://www.hfrance.net/rude/rude%20volume%20ii/Winter%20Final%20Version.pdf> (Accessed 20 September 2017).
- [18] *Beauty and the Beast*, Mandeville Films and Walt Disney Pictures, 2017.

Ivana Vuleta

(UN)SUSTAINABILITY OF THE UNIVERSAL CITIZENSHIP
CONCEPT: MULTICULTURAL PERSPECTIVE

Abstract

This paper deals with the concept of the universal citizenship created in the context of the 18th century Civil Revolutions in America and France. Civil Revolutions defined the frameworks of a modern national state, with the universal status of citizenship as a main instrument of the unification of citizens. The problem that this paper puts into the center of research is the resistance of the universal status of citizenship to change, according to the changed circumstances of today. The concept of the universal citizenship firmly adheres to the content of the time in which it was created, and multiculturalism is one of the perspectives that make that content unsustainable. Multiculturalism requires that the concept of the universal citizenship include identities that are, as a rule, reserved for the sphere of privacy. The aim of this paper is to clarify what happens when we take some concepts, such as the universal citizenship status, for real, without thinking about the consequences to which such interpretations can lead us. From the standpoint of the multicultural demands, modern national states very often behave like national hegemony just to save the universal citizenship by adopting "omnipotent powerless" syndrome in response to multicultural demands.

Key words:

universal citizenship, theories of citizenship, modern national states, multiculturalism, minority rights, ethno-cultural rights.